

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94 (438)

Василь Балух

ЛОРЕНЦО ВАЛЛА – ВИДАТНИЙ ПРЕДСТАВНИК ЕПОХИ
ВІДРОДЖЕННЯ

У статті проаналізовано життєвий і творчий шлях видатного мислителя епохи Ренесансу Лоренцо Валли, акцентовано увагу на філософсько-етичних поглядах італійського гуманіста, визначена його роль у формуванні нового гуманістичного мислення та розвитку критики церковно-богословських вчень.

Ключові слова: гуманізм, Ренесанс, діалектика, схоластика, папство.

Лоренцо Валла відноситься чи не до найзагадковіших постатей епохи Відродження. Його філософсько-етичні, релігійознавчі, лінгвістичні й історичні дослідження та діалоги відіграли важливу роль у розвитку наукового світогляду, формуванні нової ідеології європейського суспільства. Однак при всій сміливості Лоренцо не завжди висловлювався до кінця, а віддавав перевагу пристосуванню до оточуючого середовища. Форма діалогу була однією з його найулюбленіших, бо дозволяла співставлення різних думок. Причому висловлювалися різні наміри, але не з'ясовувалося, з якими з них солідарний автор. Цей прийом дозволяв Лоренцо Валлі, з одного боку, громити схоластику церковних догм, а з іншого, залишатися в курії і бути впливовою особою при дворі. Тому його життєвий шлях і творчість неоднозначно оцінювалися навіть деякими гуманістами-сучасниками, не кажучи, вже про тих, чиї авторитети й інститути він зачіпав своїм гострим пером. Проти нього писали інвективи (гнівні, злісні листи) його співбрати-гуманісти: Брачолліні Поджо Флорентійський, Фаціо, Франческо Філельфо, Маттео Веджо та інші.

Матеріали інвективів і листів цих гуманістів дають можливість побачити іншого Лоренцо Валлу, у жодному разі не вірного сина держави й аж ніяк не борця за християнську догматику. Навпаки, друзі намагалися його застерегти, як це робить, наприклад, Веджо у своєму листі до нього від 1434 р. Він у м'якій формі радить Валлі бути більш слухняним, жити так, щоб викликати до себе довіру людей. Веджо засуджує допитливість Лоренцо, пропонує обмежити її, стримувати її гостроту, перемагати самого себе тощо, радить відійти від гострих і злободенних питань і зайнятися спокійною справою – філософією, виконуючи настанови християнського віровчення: не прагнути знати більше, ніж це є, відмовитися від боротьби з логіками і філософами, проходити повз теологів [1, с. 37].

Те, що в обережній формі говорив Лоренцо Валлі Маттео Веджо, відкрито і цинічно висловив Франческо Філельфо у своїх сатирах: “Побачиш, яку нагороду отримаєш за розголошення істини, тебе покарають за доведення фальшивості дару Константина Сильвестру. Залиш у спокої Аристотеля і Цицерона. Залишаючись осторонь, ти пройдеш по життю спокійніше. Згадай про ворожість, яку ти відчув на собі, написавши про Епікура... Залиши діалектику, стережися, ти оточений вогнем і мечами, ти можеш стати небожителем через даріння Константина Сильвестру, тому що безмежним є гнів священників” [2, с. 169].

Суперники звинувачували його у зазнайстві і ересі, вважаючи Валлу справжнім ворогом папства і церкви. “Ти називаєш свої книги науковими, – пише Фаціо, – а рештку ставиш нижче від своїх. При греках ти говориш по-латині, при латинах – по-грецьки. Ти не поважаєш ні осіб, ні місць, ні часу, не визнаєш авторитету ні живих, ні мертвих, не щадиш нікого” [3, с. 12].

Поджо Браччоліні ставить йому за провину критику Цицерона, прагнення виступити проти Аристотеля та інших геніїв філософської думки [4, с. 17].

Не було єдності в оцінці діяльності гуманіста і серед церковників: від офіційного притягнення його в Неаполі до інквізиційного суду як еретика, від якого Валлу врятувало заступництво Альфонса Арагонського, до висловів римського папи Каллікста III, який, як і його попередники, не вимагали від Лоренцо зречення або каяття. Одного разу він так сказав про Валлу: “пізніше він може бути для церкви таким же корисним, як був для неї шкідливий в минулому” [5, с. 43].

Тож ким насправді був Лоренцо Валла? Досліджували його біографію та творчість у XIX ст. (наприклад, М. С. Корелін) [6], і, особливо, у XX ст. в Росії та колишньому СРСР. Найґрунтовніше життєвий та творчий шлях італійського гуманіста проаналізувати Баткін Л. М. [7–8], Брагіна Л. І. [3, 9], Гуковський М. О. [2, 10], Ревякіна Н. В. [1, 11], Рутенбург В. И. [12] та Хоментовська О. І. [5]. В українській медієвістиці, на жаль, достатньо докладно ніхто не займався аналізом творчої спадщини Лоренцо Валли.

Тому у цьому дослідженні автор ставить завдання розкрити історичні передумови формування світогляду італійського гуманіста, проаналізувати основні філософсько-етичні та релігійно-лінгвістичні погляди Лоренцо Валли, визначити його роль у формуванні нового гуманістичного мислення і розвитку критики церковно-богословських учень.

Лоренцо Валла народився в Римі 1407 р. Його батько – Лука, родом з П’яченци, був юристом, доктором цивільного і канонічного права, консигоріальним адвокатом, а дядько – секретарем папи Мартина V. Після смерті батька, 1420 р., Лоренцо залишився на утриманні мами і дядька, – як і брат Михайло, який пізніше став ченцем у Салерно, та сестра Маргарита, яка вийшла заміж за папського секретаря Альбразіо Дарданеллі [13, с. 138]. Таким чином, як по батьківській лінії, так і по материнській Лоренцо походив із сім’ї так званих курзалів – ученої чиновницької верхівки папської курії, середовища високоосвіченого і забезпеченого.

Де і як отримав освіту Лоренцо, у кого він навчався мистецтву дискусії, до цих пір залишається однією з таємниць його біографії. Біограф гуманіста Маннілі спробував вирішити її, приписуючи тривале перебування і навчання Лоренцо у Флоренції. Однак його припущення не отримує ніяких підтверджень [5, с. 27].

Юність Валли співпадає з епохою війн і запустіння Риму. Тому він, очевидно, відвідував якусь із міських граматичних шкіл, бо Римський університет припинив тоді своє існування. Серед своїх наставників сам Лоренцо називає папських секретарів і гуманістів: Джовані Аурісну, Рінуччі та Леонардо Бруні. З першим він міг займатися у 1420–1421 рр., з другим – не раніше 1425 р. (сам Лоренцо називає його не наставником, а суддею і критиком), а з Бруні Валла зустрівся 1426 р., у нього він навчався писати твори [13, с. 139]. Названі та інші гуманісти з ентузіазмом відкривали у монастирях забуті твори стародавніх авторів. Валла, ще будучи юнаком, розділяв радість цих відкриттів і одним із перших зміг познайомитися з воскреслими ритором Квінтіліаном, філософом Лукрецієм та іншими. Трактат Квінтіліана “Навчання оратора”, знайдений 1416 р., та поема Лукреція “Про природу речей” (1417 р.) стали віхами у розвитку гуманізму.

Маючи допитливий розум, Валла не побоявся протиставити Квінтіліана Богу, а красномовність – Цицерону у своїй першій праці “Про співставлення Цицерона з Квінтіліаном” [3, с. 14]. На жаль, ця робота не збереглася, але вплив Квінтіліана простежувався у працях Валли упродовж усього життя.

Ще в Римі у Валли визрів задум нової праці-діалогу “Про насолоду”, де він звертається до ідей Епікура. Однак праця у першій редакції з’являється не в Римі, який він змушений покинути через відмову папи Мартина V передати йому додаткову посаду, а у П’яченці, де Валла перебував на шляху у Павію.

Павійський університет, де Лоренцо читав риторику у 1431–1433 рр., став важливим етапом у формуванні поглядів гуманіста. Тут викладали відомий філолог Андре Білья, латиніст і стиліст Гаспаріо Барціцца, філолог і юрист Маттео Веджо, поет Беккаделлі, юрист

Катон Сако й інші відомі гуманісти. Таке оточення сприяло формуванню поглядів Лоренцо Валли у двох важливих напрямках: у розвитку філологічного методу дослідження і у формуванні його антисхоластичної і антиаристотелівської позиції. Тому не випадково гуманіст саме у Павії розпочав розробку трактату “Про красу латинської мови”, другу редакцію діалогу “Про насолоду”, видав працю “Про девізи і геральдичні знаки” [13, с. 15].

Щоправда, переважна більшість дослідників найпродуктивнішим етапом у творчості Лоренцо Валли вважають неаполітанський. Саме тоді гуманіст дописав працю “Про красу латинської мови”, що з’явилася всупереч волі автора, який вважав її незавершеною, видав першу редакцію “Діалектики”. Вона була предметом обговорення і суперечок гуманістів-сучасників Валли, з неї були вибрані тези про логіку, етику, метафізику, теологію і на інквізиторському процесі в Неаполі оголошені єретичними [13, с. 17].

Праця була спрямована проти схоластичної діалектики та її найвищого авторитету Аристотеля. Оскільки протест проти схоластики вилився у період Відродження в протест проти самого Аристотеля, який від часів Фоми Аквінського став опорою схоластики, а його авторитет підтримувався церквою, то, природно, поява трактату Валли збільшила число противників його серед діячів церкви і середовища гуманістів. Так, через 100 років послідовник Лоренцо гуманіст Маріо Нізоліо у книзі “Про істинні принципи філософствування” дорікає Валлі за те, що той як й інші, обламавши з вершини метафізики гілки, листки і сучки, залишив незайманим її стовбур і коріння [13, с. 436]. І з цим не можна не погодитися. Валла частіше прагне критикувати схоластичну логіку, ніж її аналізувати.

Однак найвідомішим твором Лоренцо Валли, який оцінюється і трактується по-різному, вважають “Заяву про хибний і видуманий дар Константина”, написану 1440 р., а видрукувану лише через 77 років – у 1517 р.

До того і після Валли майже всі гуманісти утримувалися від відкритої критики церкви. Основна їхня діяльність була спрямована на критику чернецтва і конкретних духовних осіб. А вплив нової культури був настільки широким, що немало духовних осіб самі ставали гуманістами. Серед них Луїджі Марсилії, монах-августинець; Амброджо Траверсарі, генерал ордена камальдулів, який переклав давньогрецькі трактати на латинь; Манетті, який вивчав богослов’я і писав гуманістичні твори; Микола Кузанський, філософ-гуманіст, який 1449 р. став кардиналом. Ряд видатних гуманістів були навіть секретарями папської курії (про що відзначалося вище). У 1447–1455 рр. папський престол займав Микола V – меценат і покровитель гуманістів. Таким чином, саме папство у XV–XVI ст. не вбачало у гуманізмі (якщо це не зачіпало церковну догматику) загрозу церкві й оголошувало єретичними лише окремі гуманістичні трактати. А широке розуміння гуманістами християнської релігії визначало їхню віротерпимість. Бог, як і раніше, визначається гуманістами творцем Всесвіту. Однак, з розвитком гуманізму, Бог перестає бути активним, діючим початком.

Особливий інтерес становить ставлення саме Лоренцо Валли до церкви і релігії. У його вченні не має місця моральним принципам офіційного християнства і церкви. Тим самим Валла відкидає принцип спілкування з Богом в якості кінцевої мети людини, оскільки така мета, за його вченням, полягає у насолоді. Валла виступає і проти тези про вроджену ваду людей і ворожість природи до людини. Не дивлячись на спроби Валли у певній мірі примирити своє етичне вчення з християнською мораллю, він фактично виключає Бога з людського життя, зберігаючи за ним лише функцію творця всіх благ. З одного боку, він допускає Бога як творця благ, з іншого, пробує осмислити Бога, що приводить його до компромісу: Бога потрібно любити не самого по собі, а як джерело благ [13, с. 140].

Цей висновок приводить Лоренцо Валлу до далеко не релігійного вирішення питання. Бог і благо ототожнюється ним, а саме благо розуміється Валлою як конкретний прояв природи і людини. Звідси він робить висновок, що Бог поступається перед людиною. Така позиція приводить гуманіста до критики релігії і церкви. Природно, що в епоху зародження нових відносин будь-які виступи проти церкви, яка була найбільш спільним синтезом феодального ладу, жорстко придушувалися. Тому, щоб нападати на існуючу церкву, необхідно було зірвати з неї “ореол святості”. Це блискуче зробив Лоренцо Валла. Хоча він

був не єдиним європейським мислителем, який посягнув на церкву. В Англії вже у другій половині XIV ст. відбувався широкий рух за реформу церкви. Одним із лідерів руху був оксфордський професор Джон Уїкліф. А коли Лоренцо Валлі виповнилося лише 8 років, то за рішенням Констанцького собору спалили чеського патріота і реформатора Яна Гуса, який вимагав у своїх проповідях відібрати майно у духовенства і заборонити продаж індульгенцій. В усій Європі піднімався національно-визвольний рух і антикатолицька реформація. Саме в цей час Валла написав свій трактат, який розвінчував посягання папських прав на світську владу.

У момент написання “Заяви...” Валла перебував у Неаполі при дворі Альфонса Арагонського, короля, який прославився не лише своїм меценатством і покровительством гуманістам, але й боротьбою з папою Євгенієм IV за Неаполітанське королівство. Останнє від часів норманів перебувало у васальній залежності пап, які постійно втручалися в справи цієї держави. Прагнучи ізолювати папство, Альфонс підтримує противників папи на Базельському соборі, який він розглядав як політичну асамблею. Не без підтримки Альфонса собор скинув Євгенія IV і обрав антипапу Фелікса V [14, с. 35].

На погляди Лоренцо Валли також впливали і боротьба короля з папою, і хвилювання в Папській області, і соборний рух, що ставив на порядок денний питання про світську владу папства. Не менш важливим фактором, який сприяв появі праці Лоренцо, було покровительство Альфонса, що дозволяло гуманісту висловлювати свої погляди відкрито. Зрозуміло, що за інших умов Лоренцо не наважився б це зробити.

До часу написання “Заяви...” Валла вже був відомий як автор низки гострих полемічних творів, що надали йому славу “повалювача авторитетів”. Так, у сенсаційному трактаті “Про задоволення як істинне благо” він сміливо і відкрито заявляє про мораль своєї епохи [13]. В іншому трактаті “Про чернече покликання” [10] Лоренцо називає ченців паразитами суспільства, розвінчує їхнє лицемірство і заперечує сам принцип чернечого життя. За свободу думок і дій проти абсурдних тез теології спрямований його твір “Про свободу волі” [13], який розвінчував всю даремність спроби узгодити свободу людської волі з божественним провидінням. Цілком очевидно, що об’єктивний задум усіх виступів Валли проти аскетизму і положень католицької догматики, за свободу думки і почуттів, природні людські бажання полягає в боротьбі з середньовічним світоглядом, який вже почав відживати свій вік. Тобто сама “Заява...” була підготовлена попередньою роботою Лоренцо Валли.

За формою праця Валли є науковим і доказовим запереченням відомого “дару Константина” – donatio, на якому і базувалися папські претензії на світську владу над усім “світом”, тобто Заходом. Буде досить цікаво познайомитися з дарчою грамотою Константина, щоб зрозуміти наукову критику її суті Лоренцо Валлою:

“Імператор Константин на четвертий день після свого хрещення дарував привілей першосвященнику Римської церкви, який полягав у тому, щоб у всьому римському світі священники визнавали його своїм главою так само, як судді визнають своїм главою царя”. У цій дарчій грамоті можна також прочитати: “Ми разом зі всіма іншими сатрапами, зі всім сенатом... вирішили наступне: оскільки Блаженний Петро поставлений ставлеником Бога на землі, то нехай і понтифіки, які заміщують самого главу апостолів, отримують від нас і від нашої імперії верховну владу ще більшу, ніж та, яку має милість нашої земної імператорської світлості. Ми вибрали собі самого главу апостолів, щоб він був надійним захисником перед Богом, а також... ми вирішили возвеличити його святу Римську церкву, і вище, ніж нашу імперію. І вирішуючи, ми санкціонуємо, щоби йому належало верховенство як над чотирма головними престолами: Александрійським, Антіохійським, Єрусалимським, Константинопольським, так і над усіма церквами божими у всьому світі. Папа, який коли-небудь буде стояти на чолі Святої Римської церкви, нехай стоїть вище всіх священників і нехай буде главою всім священникам усього світу...” [10, с. 334, 335].

З цього уривку ми бачимо, що “даріння” базується виключно на бажанні Константина відступити верховну владу над світом на користь Римської церкви. Якщо подумати з погляду історії, то вона не знає випадків добровільної відмови від влади. Це наштовхує на

міркування, що пресловута грамота є фальшивкою. Саме так і міркував Лоренцо Валла. Завдяки лише філологічному аналізу документа йому вдалося довести фальшивість грамоти.

Далі в грамоті йде перерахування областей, земель, замків, які переходять під володіння Римської церкви, а також символів царської і духовної влади: "...корону з нашої голови і разом з нею тіару, а також наплічну пов'язку, хламиду пурпурову, туніку багряню і весь імператорський одяг, а також символи начальника імператорських вершників. Ми дарчою віддаємо йому імператорські скіпетри і разом із тим усі знаки і знамена...".

"Перш за все ми надаємо нашим наказом самому святішому отцю нашому Сильвестру і його нащадкам право власним рішенням призначати священників і зараховувати до благочестивого числа кліриків ту людину, яку він побажає, і нехай ніхто інший не пробує поступати свавільно" [10, с. 336–337].

Передавши символіку царської і духовної влади, Константин об'єднав її в одних руках. Саме з цього факту пізніше Римська церква обґрунтовувала свої права на світську і духовну владу: "...все, що ми стверджуємо нашою імператорською священною грамотою, залишалось незмінним до кінця світу. Тому перед Богом живим, який велів нам царювати, і перед страшним його судом ми закликаємо цією нашою імператорською постановою всіх імператорів наших спадкоємців, а також славний сенат і весь народ у всьому світі, який підпорядкований нашій владі, щоб ніхто з них ніяким чином не пробував посягнути на це або чим-небудь зашкодити цьому. І якщо з'явиться така людина, яка осмілиться осквернити це, то нехай вона буде проклята вічним прокляттям, нехай вона в цьому і майбутньому житті відчуває наскільки їй ворожі святі Бога, перші з апостолів – Петро і Павло, і нехай вона загине, спалена у пеклі разом з дияволом, усіма нечестивцями. Скріпивши власними руками сторінку нашої імператорської постанови, ми поклали її над поважним тілом блаженного Петра, глави апостолів [10, с. 337].

Цим заключенням грамота стає талмудом, тобто літературою, яка забороняє навіть сумніватися в її істинності, а під страхом відлучення від церкви забезпечується її виконання, і те, що Лоренцо Валла взявся за розвінчання грамоти Константина, дозволяє вважати його досить сміливою людиною.

Таким чином, із грамоти стає ясно, що Константин – римський імператор (305–337 рр.) подарував папі Сильвестру I (314–335 рр.) половину імперії, саме західну її частину, а сам залишався імператором у східній частині. Папи постійно посилалися на це даріння. Грамота про даріння увійшла в усі офіційні папські збірники, проникла в декрет Граціана (1150 р.) – найавторитетніший збірник усіх папських постанов, який послужив основою канонічного права. Грамота про даріння була складена у папській курії у VIII ст., найвірогідніше при Стефані II. Вона мала цілком певну мету: обґрунтувати папські посягання на світську владу у самій державі й взагалі на панування пап у Європі.

Особа Константина була вибрана не випадково. З іменем цього імператора пов'язане допущення рівноправ'я християнства із стародавніми культами. Константина легше, ніж будь-якого іншого імператора, можна було представити покровителем християнської церкви. Цьому сприяло перенесення столиці на Схід (330 р.). Оскільки в Римі продовжував залишатися папа, то ця обставина могла навести на думку про розподіл влади.

Таким чином, взявши в якості вершителей акту даріння Константина і Сильвестра, папи сподівалися надати значну вагу своїй фальшивці, отримати правдоподібніші обґрунтування своїх претензій.

Втручання пап у справи інших держав, їхнє прагнення використати будь-яке послаблення центральної влади і перешкодити національному об'єднанню окремих країн зустрічали протидію з боку носіїв прогресивних централізаторських тенденцій. Процес створення національних держав посилював ідеологічну боротьбу з папством. З'явилися різні політичні теорії, які обґрунтовували самостійність світської влади і були спрямовані проти папства.

Існування так званого "Константинового дару" обґрунтовувалося протягом декількох століть грамотою, яка зберігалася в Римі як найбільша святиня. Сумніви в істинності грамоти

почали висловлюватися від самого початку XIII ст., часу, коли провал хрестоносного руху і піввікова боротьба імперії та папства неабияк скомпрометували авторитет католицької церкви і її глави. Уже Данте, при своїй феодальній правовірності і який багато в чому проголосив ідеї гуманізму, висловлював сумніви в істинності “дару”.

Виразніші сумніви висловлювали на Констанцькому соборі (1414–1418 рр.), скликаному для ліквідації довголітнього розколу (так званої схизми), який ще більше розхитав могутність папства.

1433 р. знаменитий вчений і філософ, кардинал і діяч католицької церкви Микола Кузанський в одній із глав свого трактату “Про католицьку згоду” вперше систематично виклав сумніви, які висловлювалися до нього, і доводив те, що “Константинів дар” є пізньою підробкою.

На початку XIV ст. відомі французькі юристи П'єр Дюбуа і Юліан Паризький, захищаючи інтереси свого короля проти папи, висунули тезу про незалежність світської влади від духовної. Відомий публіцист і політичний діяч XIV ст. Оккам так само обґрунтував розподіл влад і їхнє невтручання у справи одна одної. У другій половині XIV ст. на арену політичної боротьби з церквою виступив знаменитий Уїкліф. Його сміливі заяви про незалежність держави від церкви і ціла система реформ церкви надихнули основні положення бюргерсько-буржуазного напрямку у Реформації. Однак усі спроби спростувати істинність “Константинового дару” обґрунтовувалися міркуваннями емоційно-етичного характеру і не мали наукової критики джерела [5, с. 63].

Таким чином атмосфера гострої ідеологічної боротьби з папством, яка у XIV–XV ст. зі всією гостротою ставила на порядок денний вирішення питань взаємовідносин світської і духовної влади, безпосередній момент боротьби папства і неаполітанського короля, загальний світогляд Валли привели до появи “Заяви...”.

За формою праця Валли є науковим і доказовим запереченням відомого “дару Константина”. Для нього важливо розвінчати папські претензії, тобто довести, що папа не має права на світську владу. Цьому завданню підпорядкована вся дослідницька робота з розвінчання достовірності “Константинового дару”. Це завдання Валла висловлює ще на початку роботи, показуючи своє ставлення до грамоти Константина, де перераховані нібито подаровані папі держави. “Таким чином, все це твоє папо? І в тебе в думках все повернути? І ти думаєш, що всі королі й правителі Заходу пограбують міста і змусять їх платити тобі щорічну данину? Я навпаки вважаю, що більш справедливо дозволити правителям позбавити тебе своєї території, яку ти займаєш. Тому, що як я покажу далі, це даріння, яким папи хотіли обґрунтувати своє право, було невідомим ні Константину, ні Сильвестру” [10, с. 160].

За допомогою різноманітних документів ставиться під сумнів сам факт пожалування. Валла використовує як абстрактні розуміння і посилання на церковні джерела, так і на історичні свідчення, які підкріплювалися юридичними аргументами. “Чи можна прийняти на віру факт, що базується на єдиному документі й при тому сумнівному? – запитує Валла. Відповідаючи на це запитання негативно, він не обмежується всебічним аналізом цього акту. Гуманіст звертається до самої грамоти Константина, до того єдиного документа, на який посилалися всі захисники “Константинового дару”. Саме це дозволило йому до кінця розвінчати лжедаріння. Тут необхідно доповнити, що під час перебування в римській курії, він, займаючись звіркою і виправленням рукописів, отримав можливість ознайомитися з різноманітними кодексами декретів Граціана, які містили дарчу грамоту. Не знайшовши у багатьох найдавніших кодексах цієї грамоти, Лоренцо Валла прийшов до висновку про інтерпретацію, про що і повідомляє в “Заяві...”. Встановивши цей факт, Валла звертається до розбору самої грамоти. Він аналізує її з найрізноманітніших боків – філологічного, історичного, етнографічного і просто з точки зору здорового глузду. Лоренцо приходять до висновку, що це фальшивка. Наприклад, у грамоті говориться про Константинополь як місто єпископського престолу, але Константинополя як такого ще не було. Валла говорить, що діадема, яку Константин передає Сильвестру разом з іншими атрибутами влади, була “із

золота з дорогоцінними каменями, насправді вона була з тканини і носили її тільки царі, а не імператори”.

Валла у “Заяві...” підкреслює, що грамота написана на справжнісінькій варварській латині, на якій в IV ст. ще не писали. Посилаючись на стародавніх авторів, він доводить, що в тому значенні, в якому ці слова вживались у часи укладення фальшивки, вони не вживались у часи Константина.

Оскільки підробка очевидна і грамота фальшива, папські претензії на світську владу позбавлені будь-яких підстав і стають незаконними. Однак, щоб розбити останні аргументи своїх противників, Валла допускає далі, що папи володіли половиною імперії, але пізніше хтось із них був позбавлений володінь. У цьому випадку не можна вимагати повернення їхніх володінь назад [10, с. 169]. Папське панування – це рабство, в якому людина не повинна знаходитися. І навіть те, чим володіють папи, не може бути виправданим жодним правом давності. Володіння ці базуються на вірі й незнанні або швидше за все на обмані, які не дають папам абсолютно ніяких прав.

Завершується праця вимогою бідності церкви і невтручання її в світські справи, які, як вважає Валла, відносяться до компетенції держави і які священикам робити не гоже. “Як може бути незаплямованим безкорисливість” священиків серед багатств, посад, серед управління світськими справами? Хіба ми не відмовились від справ земних, щоб досягнути більших багатств? Відмовилися від приватної власності, щоб володіти іншою власністю – небесною? І будуть нашими міста, податки, мита? А якщо ми це робимо, по якому праву ми будемо називатися кліриками?”

Наприкінці “Заяви...” Валла проголошує справжній гімн народній волі. “Законом природи не встановлено, щоби один народ підкоряв собі інший. Ми можемо керувати іншими, але не можемо наказувати і використовувати силу, якщо не хочемо відкинути людяність, уподобитися жорстоким звірям, які здійснюють криваве панування над слабкішими” [14, с. 52].

Таким чином, папа не лише позбавляється права вимагати повернення під свою владу звільнених народів, але самі ці народи, на думку Валли, отримують право діяти активно, а саме виступати проти папи.”... Якщо римлянам було дозволено або вигнати Константина, як Тарквінія, або убити його, як Юлія Цезаря, то скоріше всього буде дозволено римлянам і народам провінцій убити того, хто нібито зайняв місце Константина” [14, с. 52].

Використовуючи у своїй документації поширену в період Відродження ідею тираноббивства, Валла осмілився, можливо, вперше в історії, наполягати на праві смерті для святого отця, який зазіхає на народну волю. Ідея тираноббивства є відображенням широко пропагованої в праці Лоренцо Валли ідеї народоправства; остання, в свою чергу, пов’язується у нього з концепцією народної волі. Народ стоїть на варті своєї волі, яка, будучи законом природи, має цінність сама по собі безвідносно до будь-якого авторитета. Тому народ у Валли у кінцевому рахунку виступає джерелом і основою держави, він вільний сам вирішувати свою долю, змінити форму правління, вибрати государя, розправитися з тираном. Валла устами римлян заявляє папі: “За власною волею прийшли ми до тебе, римський папа, за власною волею ідемо тепер від тебе, щоб ти більше не правив нами... Ти хочеш управляти нами проти нашого бажання, ніби ми сироти, ми, які зможемо, можливо, більш мудро правити тобою” [14, с. 52].

Завершує цю знамениту працю Лоренцо Валла відомим євангельським висловом, який логічно підводить підсумок усім роздумам Валли: “Воздайте цезарю цезарево, а богу боже!”.

Виступ проти світської влади церкви мав велике значення в межах Італії, був загальноєвропейською справою.

Таким чином, підведемо короткий підсумок.

Праця Валли з’явилась у той період, коли в Європі йшов процес утворення національних держав, а Італія, яка залишилась необ’єднаною, була зайнята боротьбою неаполітанського короля з папою. Ці обставини висунули на перший план питання про світську владу церкви, про співвідношення світської і духовної влади.

Головну мету роботи Валли вбачаємо у необхідності розбити папські претензії на світську владу, щоб знищити саме світське панування церкви. Виступи проти світської влади церкви мали значення не лише в межах Італії, це була справа загальноєвропейська. І Валла, зрозумівши це, став на захист молодих держав, які проходили період централізації, ставши виразником передової громадської думки свого часу. Він не лише відкидає права папства на світську владу, але й виступає з вимогою відмови папства від своєї влади. Валла передбачає активний виступ народу проти влади папи, прорікаючи навіть його вбивство. Однак Валла не ставить за мету створити певну програму повстання або боротьби з папою, його праця в основному присвячена доведенню підробки “Константинового дару” і цій меті підпорядковані всі його роздуми.

Серед своїх сучасників – італійських гуманістів XV ст. Валла постає як виняток. Критикуючи духовенство і світську владу папи, навіть найсміливіші з них не могли так рішуче і послідовно довести свої ідеї до логічного завершення, як це зробив Валла. І це дозволяє ставити Лоренцо Валлу в один ряд з найвидатнішими політичними діячами Середньовіччя.

Довівши фальшивість “Константинового дару”, Валла відкинув один з принципів теорії папського верховенства. Це дозволяє вважати “Заяву про хибний і видуманий дар Константина” антипапським політичним памфлетом. Праця Валли була надрукована тільки через 77 років після її написання – у 1517 році. Широке її обнародування могло поставити під загрозу життя великого гуманіста. Праця поширювалась у списках, а Євгеній IV під страхом відлучення від церкви заборонив читання цієї книги.

Лоренцо Валла був незалежним мислителем. Хоча він і використовував у своїх роботах ідеї античності, але головним учителем його було саме життя. Прагнення Валли до свободи думки, інтелектуальна сміливість, бажання докопатися до істини і розвінчати все застаріле, що стоїть на шляху, схильність до інтелектуальних провокацій читача, злий і насмішкуватий розум, висока самооцінка власної діяльності викликали нерозуміння навіть у деяких гуманістів-сучасників, не говорячи уже про тих, чий авторитет та інститути він зачіпав своїм гострим пером.

Дивовижний не тільки діапазон критики Лоренцо Валли, дивовижне і те безпомилкове відчуття, з яким він виявляв болючі місця ворога. Це досягалось тим методом критики, який базувався на цілісному сприйнятті й загалом вірній оцінці дійсності. Можна розрізнити основи його продуманого і твердого методу. На першому ступені пам’ятка розглядалася з точки зору правдивості, вірогідності та відсутності внутрішніх протиріч. На другому ступені залучалися свідчення сучасних пам’ятці істориків. На третьому – дані нумізматики, археології і філології. Розглядаючи пам’ятку за цими принципами, Валла знаходить неточності й помилки логіки авторів документу, виявляючи їх фальшивість.

Список використаних джерел

1. *Ревякина Н. В.* Политическое значение трактата Лоренцо Валлы “Заявление о ложном и вымышленном дарении Константина” // Вестник МГУ, 1961. – № 4. – С. 35–40.
2. *Гуковский М. А.* Итальянское Возрождение. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. – 618 с.
3. *Брагина Л. М.* Социально-этические взгляды итальянских гуманистов. – М.: Высш. шк., 1983. – 308 с.
4. *Брачоллини Поджо.* Фацетии / Пер. с лат., коммент. и вступ. ст. А. К. Дживелегова. – М.–Л, 1934. – 112 с.
5. *Хоментовская А. И.* Лоренцо Вала – великий итальянский гуманист. – М. – Л.: Наука, 1964. – 146 с.
6. *Корелин М. С.* Этический трактат Лоренцо Валлы “Об удовольствии и об истинном благе” // Вопросы философии и психологии. – 1895. – Кн. 29–30. – С. 22–47.
7. *Баткин Л. М.* Итальянский гуманизм, стиль жизни, стиль мышления. – М.: Наука, 1978. – 199 с.
8. *Баткин Л. М.* Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. – М.: Наука, 1989. – 210 с.
9. *Брагина Л. И.* Итальянский гуманизм. Этическое учение XIV–XV веков. – М.: Высш. шк., 1974. – 272 с.
10. *Заявление о ложном и вымышленном дарении Константина. О монашеском обете* // Гуковский М. А. Итальянские гуманисты XV века о церкви и религии. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 100–217.
11. *Ревякина Н. В.* Проблемы человека в итальянском гуманизме второй половины XIV века – первой половины XV века. – М.: Наука, 1977. – 272 с.
12. *Рутенбург В. И.* Титаны Возрождения. – Л.: Наука, 1976. – 215 с.
13. *Валла Лоренцо.* Об истинном и ложном благе. О свободе воли. – М.: Наука, 1989. – 464 с.
14. *Валла Лоренцо.* Заявление о ложном и вымышленном дарении Константина // Вестник МГУ. – 1961. – № 4. – С. 35–53.

Васи́лий Бала́х

ЛОРЕНЦО ВАЛЛА – ИЗВЕСТНЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ

В статье проанализировано жизненный и творческий путь выдающегося мыслителя эпохи Ренессанса Лоренцо Валлы, акцентировано внимание на философско-этических взглядах итальянского гуманиста, определена его роль в формировании нового гуманитарного мышления и развитие критики церковно-богословских учений.

Ключевые слова: гуманизм, Ренессанс, диалектика, схоластика, папство.

Vasyl Baluh

LORENZO VALLE – OUTSTANDING REPRESENTATIVE OF RENAISSANCE

In the article it was analyzed the life and works of famous Renaissance thinker Lorenzo Valle, paid attention to philosophical and ethical views of the Italian humanist, determined his role in forming new humanistic mentality and development of critique of church and theological studies.

Key words: humanism, Renaissance, dialectics, scholasticism, the papacy.